

Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΣΟΦΙΣΤΙΚΗΣ
ΣΤΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ.
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΑ *ΤΟΠΙΚΑ*
ΚΑΙ ΣΤΟΥΣ *ΣΟΦΙΣΤΙΚΟΥΣ ΕΛΕΓΧΟΥΣ**

Περίληψη

Ἡ θεωρία τῆς διαλεκτικῆς δέν μπορεῖ νά περιέχει ἕναν πραγματικό ὄρισμό τῆς σοφιστικῆς· ὅταν ὁ σχηματικός ὄρισμός στά *Τοπικά* I, 1 θά χρειαστεῖ νά διευκρινιστεῖ (*Σοφιστικοὶ Ἐλεγχοί*, 1), θά προκύψει πῶς ὁ ὅρος πάνω στόν ὁποῖο στηρίζεται, τό 'φαινόμενος', παραπέμπει σέ μιὰ θεωρία τοῦ σημαίνειν, ἡ ὁποία μέ τή σειρά τῆς προϋποθέτει, γιά τό σχηματισμό καί τή δικαιολόγησή τῆς, τήν ἀρνητική παράσταση τῆς σοφιστικῆς πού ὁ ὄρισμός ἀξιῶνει νά ἐκφράσει. Ἰδιαίτερη σημασία ἀποδίδεται στό ὅτι ἡ παράσταση αὐτή εἶναι ἕνα φάντασμα, μέ τήν τεχνική (πλατωνική) ἔννοια τοῦ ὅρου. Στό τέλος τοῦ ἀρθροῦ προτείνεται, προγραμματικά, ἕνα σχῆμα γιά τήν ἀποτίμησι τοῦ γεγονότος ὅτι τό κατ' ἐξοχήν γνωμονικό πρότυπο τῆς μονοσημαντικῆς προϋποθέτει κατασκευαστικά ἕνα στοιχεῖο σοφιστικῆς τεχνικῆς, ὅπως εἶναι τό φάντασμα.

---

* Μιά πρώτη μορφή ἑνός τμήματος τῆς ἐργασίας αὐτῆς, μέ τίτλο "Ἡ λανθάνουσα σοφιστική στά *Τοπικά* καί στούς *Σοφιστικούς Ἐλέγχους* τοῦ Ἀριστοτέλη", ἀνακοινώθηκε στό Διεθνές Συμπόσιο γιά τήν Ἀρχαία Σοφιστική, πού ὀργάνωσε ἡ Ἑλληνική Φιλοσοφική Ἑταιρεία στήν Ἀθήνα, 26 - 29 Σεπτεμβρίου 1982.

I

Τά *Τοπικά**, σάν ἐγχειρίδιο γιά τή διδασκαλία τῆς διαλεκτικῆς *δυνάμεως*, εἶναι οὐδέτερα: παρέχουν ὁδηγίες γιά τήν υπεράσπιση ἢ γιά τήν ἀνασκευή θέσεων, ἀδιαφορώντας τόσο γιά τήν ἀλήθεια ἢ τό ψεῦδος τους, ὅσο καί γιά τήν ταυτότητα τῶν ὑποστηρικτῶν τους κατά τήν ἄσκηση τῆς διαλεκτικῆς· οἱ διαλεγόμενοι, ἐρωτῶν καί ἀποκρινόμενος, θεωροῦνται ἰσοδύναμοι καί ἀνταλλάξιμοι μεταξύ τους.¹ Ἀντίθετα, τό *Περὶ τῶν σοφιστικῶν ἐλέγχων*** εἶναι μεροληπτικό: ἀπευθύνει σέ μιὰ συγκεκριμένη κατηγορία διαλεγομένων, τούς διαλεκτικούς, ὁδηγίες γιά τό πῶς, ὡς ἀποκρινόμενοι θά ἀντιμετωπίσουν τούς σοφιστές, δηλαδή μιάν ἄλλη κατηγορία διαλεγομένων, πού παριστῶνται ὡς ἐξ ὀρισμοῦ συγγενεῖς πρὸς τό ψευδές.

Ἡ ἀσυμμετρία αὐτή μπορεῖ νά δικαιολογηθεῖ, ἂν ἡ μεροληψία τοῦ Σ.Ε. θεωρηθεῖ συμπληρωματική τῆς οὐδετερότητας τῶν Τ. Τό σκεπτικό, σέ γενικές γραμμές, εἶναι τό ἐξῆς:

Ὁ θεωρητικός τῆς διαλεκτικῆς ἀδιαφορεῖ γιά τήν ἀληθοτιμῆ τῶν θέσεων (δηλ. τῶν *προβλημάτων*) πού εἰσέρχονται στή διαλεκτική διαδικασία, ὄχι ὁμῶς καί γιά τήν ἐγκυρότητα τῶν κανόνων πού διέπουν τή διαδικασία αὐτή. Στούς κανόνες αὐτούς, δηλαδή στούς *κοινούς τόπους* καί *στά ὄργανα*, καταγράφεται καί καταφάσκεται μιὰ γνώση πού ἀνήκει στήν περιοχὴ τῆς λογικῆς (τό σύστημα τόπων πού ἀποδίδεται σέ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ τέσσερα *predicabilia*, *συμβεβηκός*, *γένος*, *ἴδιον*, *ὄρισμός*, ἀποτελεῖ λεπτομερὴ περιγραφή τῆς λογικῆς του συμπεριφορᾶς) καί πού, φυσικά, δέν ἔχει τίποτε τό αὐθαίρετο ἢ τό *ἔνδοξον*.² Ἡ σοφιστική, ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά, δέν ἐμφανίζεται ὡς φιλοσοφική θέση, ἔτσι ὥστε νά ἀπολαμβάνει τῆς θεωρητικῆς ἀσυλίας πού προσφέρουν τὰ Τ., γιατί ἡ σοφιστικὴ εἶναι ἡ καθαρὴ ἄρνηση, ἡ παράβαση τῆς διαλεκτικῆς νομιμότητας.³

Τό σκεπτικό αὐτό — πού στήν οὐσία ὑποστηρίζει πῶς μόνο ἂν δοῦμε τή διαλεκτικὴ ὡς λογικὴ εἶναι δυνατόν νά ἐννοήσουμε τήν ἀντιπαράθεσή της πρὸς τή σοφιστικὴ — δέν εἶναι τελείως ἐσφαλμένο· εἶναι κοινότοπο καί σφάλλει ὅσο σφάλλει καί ἡ τρέχουσα κατανόηση τῶν κειμένων πού πρόκειται νά μᾶς ἀπασχολήσουν. Ἐδῶ τό παραθέτουμε περισσότερο γιά νά λειτουργήσει σάν ἓνα σημάδι, πού θά μᾶς ἐπιτρέψει νά διαπιστώσουμε πόσο, καί πρὸς τὰ ποῦ, προχωράει ἡ ἀνάλυσή μας.

* στό ἐξῆς συντομογραφικά: Τ.

** στό ἐξῆς συντομογραφικά: Σ.Ε.

II

Τό ἄν εἶναι δυνατόν νά θεμελιωθεῖ ἡ διάκριση τῆς διαλεκτικῆς ἀπό τή σοφιστική ἐξαρτᾶται ἀπό τή χρήση τοῦ ὄρου *φαινόμενος*. Ὁ ὀρισμός τοῦ σοφιστικοῦ συλλογισμοῦ σχηματίζεται ἀπό τόν ὀρισμό τοῦ διαλεκτικοῦ (=συλλογισμός ἐξ ἐνδόξων), ἄν προσθέσουμε τό *φαινόμενος* σέ ἕναν ἀπό τούς δύο ὄρους, ἢ καί στούς δύο μαζί: ὁ σοφιστικός συλλογισμός εἶναι εἴτε ἐκ *φαινομένων ἐνδόξων*, εἴτε *φαινόμενος συλλογισμός*, εἴτε καί τά δύο μαζί.⁴

Καί οἱ δύο αὐτές χρήσεις τοῦ *φαινόμενος* δημιουργοῦν προβλήματα. Ἡ ἐννοια τοῦ *ἐνδόξου* εἶναι τόσο συγγενής πρός τήν ἐννοια τοῦ *φαίνεσθαι*, ὥστε τά ὄρια ἐνός συνόλου *φαινομένων ἐνδόξων* νά εἶναι τουλάχιστον ἐπισημασμένη. Σύμφωνα μέ τή διευκρίνιση πού ἀκολουθεῖ τόν ὀρισμό,⁵ *φαινόμενον ἐνδοξον* εἶναι αὐτό πού, ὅταν χρησιμοποιηθεῖ ὡς ἀρχή σοφιστικοῦ λόγου, τό ψεῦδος του γίνεται ἄμεσα πρόδηλο. Ὅμως, ἔτσι ἡ ἐννοια 'σοφιστικός' εἶναι προϋπόθεση τῆς ἐννοιας *φαινόμενον ἐνδοξον*, πράγμα πού καθιστᾶ προβληματική τή χρήση τῆς τελευταίας στόν ὀρισμό τῆς πρώτης.

Γιά τή δεύτερη χρήση ὁ Ἀριστοτέλης ἐπισημαίνει: . . . *ἐριστικός μὲν συλλογισμός [λεγέσθω], συλλογισμός δ' οὐ, ἐπειδή φαίνεται μὲν συλλογίζεσθαι, συλλογίζεται δ' οὐ*. (101^a 1 - 4). Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ ἐριστικός (σοφιστικός⁶) συλλογισμός δέν ἀνήκει στό γένος 'συλλογισμός' — γιατί τό 'συλλογισμός' δέν κατηγορεῖται *συνωνύμως* στό σοφιστικό καί στά καθαυτά εἶδη συλλογισμοῦ, ἀλλά *ὁμωνύμως*. Ἐπομένως τό ἐρώτημα γιά τόν ὀρισμό τοῦ σοφιστικοῦ συλλογισμοῦ παραμένει ἀνοιχτό.

Οἱ δυσκολίες στόν ὀρισμό τῆς σοφιστικῆς ἔχουν ιδιαίτερη σημασία, ἐφόσον ἀπό αὐτόν τόν ὀρισμό ἐξαρτᾶται ἡ δυνατότητα διάκρισης μεταξύ διαλεκτικῆς καί σοφιστικῆς. Ἡ ἀνάγκη μιᾶς τέτοιας διάκρισης δέν εἶναι μόνο παιδαγωγική· εἶναι ἔργο τῆς διαλεκτικῆς τό νά μπορεῖ νά ξεχωρίσει τόν ἑαυτό της ἀπό τή σοφιστική, ἀκριβῶς ἐπειδή *γεινιάζει*⁷ πρός αὐτήν καί δέν μπορεῖ ἀλλιῶς νά ἐξασφαλίσει τά ὄριά της, δηλαδή τήν ταυτότητά της ὡς τέχνη.

Ἀπό αὐτή τή σκοπιά, ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἀποκτᾶ ἡ παρέκβαση τοῦ πρώτου κεφ. τοῦ Σ.Ε., κατά τήν ὁποία ἐπιχειρεῖται προσέγγιση στήν ἐννοια τῆς σοφιστικῆς μέσα ἀπό τή διευκρίνιση τῆς χρήσης *φαινόμενος συλλογισμός*. Τό σχῆμα εἶναι σχετικά ἀπλό: ἀναγνωρίζεται ὅτι ἡ ἔκφραση *φαινόμενος συλλογισμός* εἶναι μεταφορική· ἡ ἑρμηνεία τῆς μεταφορᾶς ἀπαιτεῖ τήν εἰσαγωγή τῆς ἐννοιας τῆς *ἀπειρίας* (τόν αὐτόν δὲ τρόπον καί συλλογισμός καί ἔλεγχος ὁ μὲν ἔστιν, ὁ δ' οὐκ ἔστι μὲν, φαίνεται δὲ διὰ τὴν ἀπειρίαν. οἱ γὰρ ἀπειροὶ ὥσπερ ἄν ἀπέχοντες πόρρωθεν θεωροῦσιν (Σ.Ε., 164^b 25 - 27). Ἡ ἀπειρία εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη ἡ σχέση πρός τή γλώσσα, τήν ὁποία προϋποθέτει ἡ σοφιστική πρακτική, γιατί ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νά συγχέονται

οί ιδιότητες τῶν ὀνομάτων μέ τίς ιδιότητες τῶν πραγμάτων (τὸ συμβαῖνον ἐπὶ τῶν ὀνομάτων καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἡγούμεθα συμβαίνειν, 165^a 8 - 10), σάν νά ὑπῆρχε ἀμφιμονοσήμαντη ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στά δύο σύνολα — πράγμα πού δέν ἰσχύει, συμπληρώνει ὁ Ἀριστοτέλης, γιατί τὰ μὲν... ὀνόματα πεπέρανται... , τὰ δὲ πράγματα τὸν ἀριθμὸν ἀπειρά ἐστίν, ἔτσι ὥστε νά εἶναι ἀναγκαῖον... πλείω τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τοῖνομα τὸ ἐν σημαίνειν (165^a 10 - 13).

Ἡ πρόταση τὸ συμβαῖνον ἐπὶ τῶν ὀνομάτων καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων... συμβαίνειν εἶναι μιά περιγραφή τῆς σοφιστικῆς πρακτικῆς τῆς ἐπιχειρηματολογίας. Ὁ ἔλεγχος ὀλοκληρώνεται μέ τὴν ἀνάδειξη μιᾶς ἀντίφασης στά λόγια τοῦ ἀποκρινομένου ἢ ἀντίφαση προϋποθέτει ταυτότητα γιὰ τὴ σοφιστικὴ πρακτικὴ, σύμφωνα μέ τὴν περιγραφή τῆς ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐπαρκές κριτήριον τῆς ταυτότητας εἶναι ἢ ταυτότητα τῶν ὀνομάτων. Ἐτσι, ἀρκεῖ στίς ἀπαντήσεις τοῦ ἀποκρινομένου νά ἐμφανιστεῖ τό ἴδιο ὄνομα, ἢ ἴδια φράση ἢ ἢ ἴδια πρόταση, μέ ἀντίθετα πρόσημα — ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν περίσταση, τὴ χρήση, τὸ νόημα, ἢ ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸ γραμματικό - συντακτικό πλαίσιο ἀναφορᾶς πού ὀδηγεῖ στίς (ἢ δικαιολογεῖ τίς) ἐμφανίσεις αὐτές —, γιὰ νά θεωρηθεῖ ὅτι ὑπάρχει ἀντίφαση καὶ ὅτι, ἐπομένως, ἔχει συντελεσθεῖ ὁ ἔλεγχος. Ἐνας τέτοιος ἔλεγχος εἶναι φαινομενικός, σύμφωνα μέ τὸ σκεπτικὸ τοῦ Ἀριστοτέλη, γιατί ὁ πραγματικὸς ἔλεγχος προϋποθέτει ταυτότητα, καὶ ἀντίφαση, στό πράγμα καὶ ὄχι ἀπλῶς στό ὄνομα· ἂν πιστεύουμε ὅτι οἱ ιδιότητες τῶν ὀνομάτων εἶναι καὶ ιδιότητες τῶν πραγμάτων, τότε ξεγελιόμαστε καὶ παίρνουμε τὸν φαινομενικὸ ἔλεγχο γιὰ πραγματικὸ.

Στό χωρίο αὐτό δέν ἔχουμε νά κάνουμε μέ τὴ διατύπωση — καί, ἐν συνεχείᾳ, μέ τὴν ἀνασκευή — μιᾶς θεωρητικῆς ἀρχῆς πού διέπει τὴ σοφιστικὴ. Μιά πρόταση τῆς μορφῆς “κριτήριον τῆς ἀπαιτούμενης γιὰ τὴν ἀντίφαση ταυτότητας εἶναι ἢ ταυτότητα τῶν ὀνομάτων” δ ἐ ν θ ἄ μ π ο ρ ο ὕ σ ε ν ἄ εἶναι ἀρχὴ τῆς σοφιστικῆς, γιατί ὁ σοφιστὴς πού θά ὑποστήριζε ὅτι κάτι τέτοιο διέπει τὴν πρακτικὴ του θά ἀναιροῦσε τὸν ἑαυτό του: ἀπὸ τὸ ἴδιο τό γεγονὸς τῆς ἐκφορᾶς τῆς ἀρχῆς αὐτῆς, θά ἔπαυε νά εἶναι σοφιστὴς, ἐφόσον, καταφάσκοντας ὡς κριτήριον τῆς ταυτότητας τὸ ὄνομα, θά τό ἔθετε συνάμα ὡς κριτήριον ἀνεπαρκές (τὸ ὄνομα δέν εἶναι τὸ πράγμα), δηλαδή ἔμμεσα θά δεχόταν ὡς κριτήριον τῆς ταυτότητας τὸ πράγμα.

Πρόκειται γιὰ μιά ἀναγκαῖα ἀρνητικὴ παράσταση τῆς σοφιστικῆς, δηλαδή γιὰ μιά περιγραφή ἢ ὁποῖα ἰσχύει μόνον ἐφόσον ἐκφέρεται ἀπὸ τὸν ἀντισοφιστὴ ἢ ἰσχύς τῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ θέση (τίς πεποιθήσεις) τοῦ ἐκφέροντος καὶ ἀπὸ τὴν (ἀγωνιστικὴ, ἐδῶ) περίσταση ἐκφορᾶς. Ὁ Πλάτων θά ἔλεγε ὅτι ἢ εἰκόνα αὐτῆ τοῦ σοφιστῆ εἶναι ἓνα φάντασμα⁸: μιά εἰκόνα πού δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ παρά μόνο μαζί μέ τὸ σημεῖο ὀράσεως πού τὴν καθιστᾶ δυνατὴ.⁹

Αὐτὴ ἢ ἀρνητικὴ παράσταση τῆς σοφιστικῆς ἔχει ἐνδιαφέροντα χαρακτη-

ριστικά. Εἶδαμε πῶς εἰσάγεται μέ μιὰ ἀναφορά στήν ἀπειρία. Ἐνα καλό παράδειγμα γιά νά κατανοήσουμε τήν ἀναφορά αὐτή, εἶναι ἡ διαδικασία ἐκμάθησης μιᾶς ξένης γλώσσας. Γιά κάποιον πού βρίσκεται στό στάδιο ἐκμάθησης μιᾶς γλώσσας εἶναι φυσικό τό νά νομίζει ὅτι τό ἴδιο ὄνομα ἢ ἡ ἴδια σύνταξη σημαίνει παντοῦ τό ἴδιο, νά νομίζει, λ.χ., ὅτι τό *καθήμενον βαδίζειν* (Σ.Ε. 166^a 22 - 32) ἔχει παντοῦ τήν ἴδια ἀξία. Ἔργο τῆς διδασκαλίας θά εἶναι ἀκριβῶς νά τοῦ δείξει πῶς οὐ. . . ταῦτό σημαίνει ἂν διελῶν τις εἶπη καί συνθεῖς ὡς δυνατόν τό “καθήμενον βαδίζειν”.

Τό ἀποτέλεσμα τῆς ἀπειρίας (τοῦ νά βλέπει κανεῖς τή γλώσσα *πόρρωθεν*) εἶναι τό νά γίνεται, σέ κάποιο βαθμό, ἡ ταυτότητα τοῦ ὀνόματος μέτρο τῆς ταυτότητας — ἐνῶ ἔργο τῆς διδασκαλίας, πού ἐδῶ ἰσοδυναμεῖ μέ μιὰ θεωρία γιά τό σημαίνει, εἶναι ἡ ἀποκατάσταση τῆς ταυτότητας μέ ἀναφορά στό *πρᾶγμα*. Ἡ, ἄλλιως: ἀποτέλεσμα τῆς ἀπειρίας εἶναι ἡ ἀμφισημία (γενικευμένη, τόσο στά ὀνόματα ὅσο καί στίς συντάξεις: τό εἶδος τῆς εἶναι αὐτό πού καλύπτουν οἱ παρατηρήσεις τοῦ Σ.Ε.¹⁰), ἐνῶ ἔργο τῆς διδασκαλίας (τῆς θεωρίας τοῦ σημαίνει γιά μιὰ συγκεκριμένη γλώσσα) εἶναι ἡ ἐξάλειψη τῆς ἀμφισημίας.

Ἡ σοφιστική πρακτική προϋποθέτει (ἢ καί ἀναδεικνύει) τήν ἀπειρία τοῦ ἀποκρινομένου, ἀκριβῶς ἐπειδή ὑπάρχει σ’ αὐτήν τό στοιχεῖο τῆς ἀμφισημίας — τῆς ταυτότητας τοῦ ὀνόματος ὡς μέτρου τῆς ταυτότητας. Ὁ σοφιστής, βέβαια, δέν εἶναι ἄπειρος¹¹. Προβάλλει συστηματικά πάνω στούς λόγους τή σοφιστική “ἀρχή” τῆς ταυτότητας. Ἔτσι, τό ἀποτέλεσμα τῆς σοφιστικῆς ὀπτικῆς πάνω στή γλώσσα (σύμφωνα μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἀριστοτελικοῦ *φαντάσματος* πού ἐπιχειροῦμε ἐδῶ) εἶναι ἡ ἀμφισημία στήν ἔσχατη συνέπειά της: κάτι πού θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε ἀ κ ρ α ῖ α ἀ μ φ ι σ η μ ῖ α.

Ἡ πρόταση *ἀναγκαῖον. . . πλείω τόν αὐτόν λόγον καί τοῦνομα τὸ ἐν σημαίνει* εἶναι ἓνα ἐρμηνευτικό πρόβλημα: ἐκ πρώτης ὄψεως, τουλάχιστον, ἔρχεται σέ ἀντίφαση πρός τήν ἀρχή τῆς μονοσημαντικότητας τοῦ Γ 4 τῶν *Μετά τὰ Φυσικά*. Ὑπάρχουν μάλιστα προσπάθειες νά διορθωθεῖ ἡ ἀντίφαση, ὅπως, λ.χ., αὐτή τοῦ Aubenque, ὁ ὁποῖος βλέπει στό *πλείω σημαίνει* τόν σημασιακό τρόπο τῶν γενικῶν ὄρων — προσπάθεια πού δέν ἔχει ὑπέρ αὐτῆς παρά μόνο τήν πρόθεσή της νά διορθώσει τήν ἀντίφαση.¹² Τό ζήτημα ἐμφανίζεται ἄλλιως, ἂν τό δοῦμε στό πλαίσιο ἀναφορᾶς τῆς (ἀντισοφιστικῆς) ἀγωνιστικῆς περιστασης τοῦ λόγου. Τό *πλείω σημαίνει* εἶναι αὐτό πού ὁ ἀντίπαλος τῆς σοφιστικῆς θά ἐξηγήσει στόν ἄπειρο ἀποκρινόμενο, εἴτε γιά νά τοῦ δείξει πῶς ἐξαπατήθηκε, εἴτε γιά νά τόν προφυλάξει ἀπό τό ἐνδεχόμενο νά ἐξαπατηθεῖ. Ἔτσι, στόν Πλατωνικό *Ἐυθύδημο*, ὁ Σωκράτης θά ἐξηγήσει στόν Κλεινία, πού εἶναι νέος καί ἄπειρος, πῶς ἐξαπατήθηκε, ἐπισημαίνοντας

ὅτι ἡ λέξη *μανθάνω* ἔχει πολλές σημασίες (277D - 278A). Τό *πλείω σημαίνει* εἶναι, κατά κάποιον τρόπο, ὁ γενικός τύπος αὐτῶν τῶν θεραπευτικῶν παρεμβάσεων, δηλαδή ὁ γενικός τύπος τῶν παρατηρήσεων τοῦ Σ.Ε., καί πρέπει νά νοηθεῖ ὄχι ἀπόλυτα (*ἀπλῶς*), ὅποτε θά ἐρχόταν σέ ἀντίφαση πρός τό Γ 4 τῶν *Μετὰ τὰ Φυσικά*, ἀλλά πρός τινα — πρός τὰς σοφιστικὰς ἐνοχλήσεις, θά πεῖ ὁ Ἀριστοτέλης στό *Περὶ Ἑρμηνείας* (17^α 34 - 37), γιά νά χαρακτηρίσει συλλήβδην τή σημασιολογία τοῦ Σ.Ε.

Παραμένει μιά δυσκολία: ἂν τό *πλείω σημαίνει* νοεῖται σέ σχέση πρός τή δυνατότητα τοῦ σοφίσματος, τότε ἡ ἀναγκαιότητά του εἶναι προβληματική. Σύμφωνα μέ μιά τρέχουσα ἀντίληψη, τό σόφισμα, ὅπως καί τό λογοπαίγνιο, ἐκμεταλλεύεται μιά τυχαία ἀνεπάρκεια τῆς γλώσσας (μία *κακία τῆς λέξεως*, θά πεῖ ὁ Γαληνός, πού ἐκφράζει αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἀντίληψη¹³). "Ὁμως, ἓνα τέτοιο ἐλάττωμα τῆς γλώσσας δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ *ἀναγκαῖον*.

Στήν πραγματικότητα τό σόφισμα, ὡς προϊόν ἑνός τυχαίου ἐλαττώματος τῆς γλώσσας, εἶναι ἀσυμβίβαστο πρός τήν εἰκόνα τῆς σοφιστικῆς στό Σ.Ε., δηλαδή πρός τήν παράσταση τῆς σοφιστικῆς πού τό θεώρημα τοῦ Σ.Ε. προϋποθέτει. Εἶδαμε πῶς ἡ ἀμφισημία εἶναι τό ἀποτέλεσμα τοῦ νά βλέπει κανεῖς τή γλώσσα *πῶρρωθεν*, δηλαδή ἀπό τό σημεῖο ὀράσεως πού σχηματίζει ἡ σοφιστική (ἡ ἀπειρία πρέπει ἐδῶ νά θεωρηθεῖ στιγμῆ τῆς σοφιστικῆς): ἡ σοφιστική παράγει τήν ἀμφισημία. Τό *καθήμενον βαδίζειν*, ὡς ἐνδεχόμενο νά σημαίνει περισσότερο ἀπό ἓνα πράγματα, δέν ὑφίσταται *ἀπλῶς*, ἀλλά μόνο μέσα στήν προοπτική πού σχηματίζει ἡ σοφιστική: τό *ἀναγκαῖον πλείω σημαίνει*, στήν οὐσία, λέει ὅτι ἡ δυνατότητα τῆς προοπτικῆς αὐτῆς, δηλαδή ἡ δυνατότητα τῆς ἀκραίας ἀμφισημίας, δέν μπορεῖ νά ἀποκλεισθεῖ.

Προϋπόθεση τῆς διάκρισης μεταξύ σοφιστικῆς καί διαλεκτικῆς εἶναι ἡ θεωρία τοῦ σημαίνει πού περιέχεται στό Σ.Ε. Μόνον αὐτός πού γνωρίζει πότε καί πῶς *πλείω σημαίνει* εἶναι σέ θέση νά ξεχωρίσει τόν φαινομενικό ἀπό τόν πραγματικό ἔλεγχο. "Ὁμως, μέ τή σειρά της, ἡ θεωρία αὐτή τοῦ σημαίνει προϋποθέτει, ἤδη, ὡς ἀφετηρία της, τήν εἰκόνα τῆς σοφιστικῆς πού περιγράψαμε πιό πάνω." Ἄν ἡ τυπική πρόταση μιᾶς τέτοιας θεωρίας τοῦ σημαίνει εἶναι τῆς μορφῆς "Τό Λ σέ συνθῆκες σ_1 σημαίνει α, ἐνῶ σέ συνθῆκες σ_2 σημαίνει β", καί ἐφόσον τό Λ ὡς ἐνδεχόμενο νά σημαίνει διαφορετικά πράγματα μπορεῖ νά νοεῖται (καί νά εἶναι νόμιμο) μόνο μέσα στή σοφιστική προοπτική, τότε καί ἡ πρόταση αὐτή τῆς θεωρίας τοῦ σημαίνει εἶναι νόμιμη μόνον ἐφόσον τεθεῖ, ὡς ἀνεξάλειπτη, ἡ δυνατότητα τῆς προοπτικῆς αὐτῆς.

Στίς πρῶτες παραγράφους τῶν Τ. διαπιστώσαμε ὀρισμένες δυσκολίες ὅσον ἀφορᾷ τόν ὀρισμό τοῦ σοφιστικοῦ συλλογισμοῦ. Ἡ διευκρίνιση τῆς πρώτης

χρήσης τοῦ ὅρου *φαινόμενος*, τὸ *φαινόμενον ἔνδοξον*, δημιούργησε τὴν ὑπόψια ὅτι ἓνας ὀρισμὸς τῆς σοφιστικῆς θά περιεῖχε ἓνα πρωύτερο· ἢ διευκρίνιση τῆς δεύτερης χρήσης (*φαινόμενος συλλογισμὸς*), μέ τὴν ὁποία ὁ Ἀριστοτέλης ἀσχολεῖται στό κεφ. I τοῦ Σ.Ε., ἐπιβεβαίωσε τὴν ὑπαρξη τοῦ πρωύτερου αὐτοῦ: ὀρισμὸς τῆς σοφιστικῆς δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει, στά πλαίσια μιᾶς θεωρίας τῆς διαλεκτικῆς, γιατί τὸ περιεχόμενο τοῦ ὀρισμοῦ θά ἦταν ἢ ἀρνητική παράσταση τῆς σοφιστικῆς, τὴν ὁποία ἢ θεωρία τῆς διαλεκτικῆς προϋποθέτει ὡς ἀφετηριακό σημεῖο γιά τὴ συγκρότησή της.¹⁴

Αὐτό βέβαια δέν σημαίνει ἀκριβῶς πὼς δέν μπορεῖ νά γίνει διάκριση μεταξύ σοφιστικῆς καί διαλεκτικῆς. Ἄν ἢ ἀρνητική παράσταση τῆς σοφιστικῆς ἔχει συγκροτησιακή σημασία γιά τὴ θεωρία τῆς διαλεκτικῆς, τότε ἢ ἀπόσταση ἀνάμεσά τους εἶναι ἢ μέγιστη δυνατή: ἢ διαλεκτική εἶναι ἢ ἀντισοφιστική. Αὐτό πού τὸ κείμενό μας δέν μᾶς ἐπιτρέπει νά δεχτοῦμε, εἶναι πὼς ὑπάρχει κάποιο οὐδέτερο πλαίσιο ἀναφορᾶς, — σάν τὴ 'λογική', λ.χ., τοῦ ἀπλοῖκοῦ σκεπτικοῦ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ξεκινήσαμε — πού θά καθιστοῦσε δυνατὴ τὴ δικαιολόγηση ἢ τὴν ὑπέρβαση τῆς μεροληψίας τῆς διαλεκτικῆς.

III

Ἡ διάκριση, ὡστόσο, σοφιστικῆς καί διαλεκτικῆς κινδυνεύει καί ἀπὸ μιάν ἄλλη πλευρά. Ἡ διαλεκτική φαίνεται πὼς εἶναι ὑποχρεωμένη νά χρησιμοποιεῖ τρόπους καί μεθόδους τῆς σοφιστικῆς¹⁵, πράγμα πού καθίσταται ιδιαίτερα προβληματικό ὅταν οἱ τρόποι αὐτοὶ ἔχουν σχέση μέ τὴ χρήση τῆς ἀμφισημίας, δηλαδή μέ τὸ γνῶρισμα (τοῦ *φαντάσματος*) τῆς σοφιστικῆς στό ὁποῖο ὀφείλεται ἢ πλήρης ἀντίθεσή της πρὸς τὴ διαλεκτική. Ἀναφέρουμε μερικά χαρακτηριστικὰ παραδείγματα:

(α) Στό II, 3, (110^a 23 - 26) δίδεται ἢ ἐξῆς ὀδηγία: *Ἔτι ἐὰν πολλαχῶς λέγηται, κείμενον δὲ ἢ ὡς ὑπάρχει ἢ ὡς οὐχ ὑπάρχει, θάτερον δεικνύναι τῶν πλεοναχῶς λεγομένων, ἐὰν μὴ ἀμφω ἐνδέχεται. Χρηστέον δ' ἐπὶ τῶν λανθανόντων.* Εἶναι φανερό ὅτι ἓνας ἔλεγχος πού πετυχαίνει χάρις σὲ μιὰ τέτοια ὀδηγία, δύσκολα συμβιβάζεται μέ τὸν ὀρισμὸ τοῦ ἐλέγχου τοῦ Σ.Ε.¹⁶

(β) Στό VIII, 1 (156^a 11) προτείνεται τρόπος ἀπόκρυψης τοῦ συμπεράσματος, πού δικαιολογεῖται ὡς ἐξῆς: *εἰσὶ δ' αἱ πρὸς κρύψιν ἀγῶνος χάριν· ἀλλ' ἐπειδὴ πᾶσα ἢ τοιαύτη πραγματεία πρὸς ἕτερόν ἐστιν, ἀνάγκη καὶ ταύταις χρῆσθαι.*

(γ) Ἡ πιὸ χαρακτηριστική, πάντως, περίπτωση ταύτισης σοφιστικῆς καί διαλεκτικῆς εἶναι τὸ κεφ. 10 τοῦ Σ.Ε. Ὅλο τὸ κεφάλαιο αὐτό εἶναι ἀφιερωμένο στήν ἀνασκευή μιᾶς θέσης, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία τὸ ζεῦγος πρὸς τοῦνομα/πρὸς τὴν διάνοιαν ἀντιστοιχεῖ σὲ δύο ξεχωριστὲς κατηγορίες ἐπιχει-

ρημάτων. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ἀριστοτέλη ἐνάντια σ' αὐτή τή θέση εἶναι ἐξαιρετικά σημαντική, καί ἡ ἀνάλυσή της θά ἀπαιτοῦσε ξεχωριστή μελέτη. Ἐδῶ, θά ἀρκεστοῦμε νά σημειώσουμε ὅτι ἡ ἀντίθεση πρὸς τοῦνομα/πρὸς τὴν διάνοιαν ἦταν ἀρκετά τρέχουσα (ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἔχει χρησιμοποιήσει ἀρκετές φορές) καί εἶχε ἐντονη ἀξιολογική χροιά· ἔτσι, λ.χ., τὴ χρησιμοποιεῖ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, γιὰ νά χαρακτηρίσει μάλιστα μέ τό πρὸς τοῦνομα τό ἐπιπόλαιον γένος τῶν σοφιστῶν¹⁷. Θά μποροῦσε νά ὑποθέσει κανεῖς ὅτι στόχος τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι κάποια ἀφιλοσόφητη καί ἠθικολόγα¹⁸ πολεμική κατὰ τῶν σοφιστῶν — πράγμα πού ἂν ἀληθεύει δέν ἐξηγεῖ τὴν ἀσυνήθιστη ἐμφαση πού δίδεται στό ζήτημα αὐτό. Ἡ ἐμφαση γίνεται κατανοητή μόνον ὅταν, πρὸς τό τέλος τοῦ κεφαλαίου, βλέπουμε πῶς αὐτοί πού προτείνουν τὴ διάκριση ἔχουν ὡς στόχο τους καί τὴ διαλεκτική: ἔχουν τὴν ἀπαίτηση (ἀξιοῦν) ἀπὸ τὸν διαλεγόμενο, ὅταν ἐρωτᾷ ἀμφίσημες ἐρωτήσεις, νά ὑποδεικνύει ὁ ἴδιος τίς διάφορες σημασίες στὸν ἀποκρινόμενο (171^a 28 - 171^b 2). Στὴν ἀξίωση αὐτὴ ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιτάσσει, ἀφενός, ὅτι εἶναι δυνατόν ὁ ἐρωτῶν νά μὴ γνωρίζει πῶς τό ἐρώτημά του εἶναι ἀμφίσημο (αὐτό δέν ἀναιρεῖ τὴν ἐγκυρότητα τοῦ διαλόγου) καί, ἀφετέρου, ὅτι δέν μπορεῖ κανεῖς νά ἀπαιτεῖ ἀπὸ τό διαλέγεσθαι κάτι πού ἀρμόζει μόνο στό διδάσκειν: ὥστ' ἔοικεν ἀγνοεῖν ὁ τοῦτο ἀξιῶν ὅτι ἕτερον τὸ διδάσκειν τοῦ διαλέγεσθαι, καὶ ὅτι δεῖ τὸν μὲν διδάσκοντα μὴ ἐρωτᾶν ἀλλ' αὐτὸν δὴλα ποιεῖν, τὸν δ' ἐρωτᾶν. (171^a 38 - 171^b 2).

Ἐπιπλέον λοιπὸν ἐνδέχεται νά ὑπάρχει λαυθάνουσα ἀμφισημία σέ ἓνα διαλεκτικὸ ἐπιχείρημα, ἀλλὰ καί ὁ ἀποκλεισμός αὐτοῦ τοῦ ἐνδεχομένου θά ἐρχόταν σέ σύγκρουση πρὸς τὴ φύση τοῦ διαλέγεσθαι. Ὁ μὴ ἀποκλεισμός τῆς ἀμφισημίας φαίνεται ἐδῶ ὡς ἀναγκαῖο στοιχεῖο τῆς διαλεκτικῆς νομιμότητας.

IV

Οἱ περιπτώσεις πού ἀναφέραμε, καί ἰδιαίτερα τό (γ), δείχνουν πῶς ἂν εἶναι δυνατὴ ἡ διάκριση σοφιστικῆς καί διαλεκτικῆς, ὅπωςδήποτε δέν μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μέ ἀπλή ἐφαρμογὴ τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ ἐλέγχου ὡς τυπικοῦ κριτηρίου· θά εἶναι πάντα δυνατόν νά ὑπάρχουν ἀκολουθίες ἐπιχειρημάτων (ἐλεγχοί) πού καί χαρακτηρίζονται διαλεκτικοί καί δέν ἱκανοποιοῦν τὸν ὀρισμὸ τοῦ ἐλέγχου — ἐνδεχόμενο πού, ὅπως εἶδαμε, γιὰ λόγους ἀρχῆς δέν γίνεται νά ἀποκλεισθεῖ.

Θά ἐφαρμόσουμε καί ἐδῶ τό σχῆμα πού χρησιμοποιήσαμε στὴν ἀρχὴ τοῦ κειμένου μας: θά διατυπώσουμε ἓνα σκεπτικὸ σύμφωνα μέ τό ὅποιο ἡ δυσκολία αὐτὴ στὴ διάκριση μεταξύ σοφιστικῆς καί διαλεκτικῆς μπορεῖ νά ἀντιμετωπισθεῖ, καί πρὸς αὐτό τό σκεπτικὸ θά ἀντιπαραθέσουμε τὴν εἰκόνα

πού προκύπτει ἀπό τήν ἀνάλυση πού ἐπιχειρήσαμε στήν ἐνότητα II τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ.

Ἡ ἐλάχιστη (ἀρνητικά διατυπωμένη) προϋπόθεση γιά νά θεωρηθεῖ σοφιστική μιᾶ θεωρία ἢ μιᾶ πρακτική δέν εἶναι ἡ χρήση τῆς ἀμφισημίας, ἀλλά ἡ μή ἀποδοχή τῆς μονοσημαντότητας ὡς γνώμονα ἢ ὡς ἰδεατοῦ τέλους τῆς γλώσσας. Ἔτσι, τά χωρία πού παρατέθηκαν δέν μποροῦν νά θεωρηθοῦν σοφιστικά. Ἄς πάρουμε τό (α): ἡ περιγραφή “λανθάνουσα ἀμφισημία” ἀποδίδει ἕνα χαρακτηριστικό μιᾶς περιστασης ἐκφορᾶς. Σέ μιᾶ τέτοια περίσταση, ἡ ἀμφισημία λανθάνει γιά κάποιον (πρὸς τίνα), ὅπωςδήποτε ὅμως ὄχι γιά τό ὑποκείμενο πού διατυπώνει τήν περιγραφή. Ἐδῶ ὁ περιγράφων παρατηρεῖ τό ἐνδεχόμενο σφάλμα τοῦ ἀποκρινομένου ἀπό τή θέσις τοῦ κατόχου τῶν σημασιακῶν διακρίσεων, ἔτσι ὥστε, μιλώντας γιά τήν ἀπόκλιση (ἀμφισημία) πού εἶναι συναρτημένη πρὸς μιᾶ συγκεκριμένη περίσταση ἐκφορᾶς, νά καταφάσκει τόν γνώμονα (μονοσημαντότητα) πού προφανῶς δέν εἶναι περιστασιακός.

Τό ἴδιο σχῆμα, γνώμονας καί ἀπόκλιση, ὑπάρχει καί στό (β). Ἐδῶ ἡ ἀπόκλιση καταλογίζεται ρητά στήν περίσταση ἐκφορᾶς (πρὸς ἕτερον), καί εἶναι σαφές ὅτι, γι’ αὐτόν πού δίδει τήν ὁδηγία, τό ζητούμενο δέν εἶναι ἡ κατάργηση τῆς περιστασιακότητας τῆς διαλεκτικῆς ἀλλά ἡ διατήρησή της, μέ τέτοιο τρόπο πού νά εἶναι πάντα μετρήσιμη ἢ ἀπόσταση πού τή χωρίζει ἀπό τό μή περιστασιακό — τό ζητούμενο εἶναι νά περιγραφεῖ ἡ διαλεκτική, καί κατ’ ἐπέκταση ἡ τρέχουσα γλώσσα τῆς ἐπικοινωνίας, ὡς ἐλεγχόμενη ἀπόκλιση· ἀκριβέστερα, ὡς μιᾶ ἀπόκλιση πού βρίσκεται στήν ὑπηρεσία τοῦ γνώμονα: ὁ διαλεκτικός, ὅπως φαίνεται ἀπό τό (γ), δέν ἔχει τόν ἔλεγχο ὡς αὐτοσκοπός: ἐφόσον ἀγνοεῖ τήν ἀμφισημία, ἢ ἀντίφαση, ἢ τό παράδοξο, πού ἐνδεχομένως θά προκύψει ἀπό τήν ἐλεγκτική διαδικασία θά εἶναι τό σύμπτωμα πού θά τόν ὁδηγήσει στή διάγνωση καί στή θεραπεία μιᾶς ἀνεπάρκειας (τῆς ἀμφισημίας) — θά τοῦ χρησιμεύσει δηλαδή ὡς ὁδηγός γιά τήν ἀποκατάσταση τῶν σημασιακῶν διακρίσεων. Ἡ διαλεκτική δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ χωρίς τή δυνατότητα τῆς ἄγνοιας, ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι ζητητική τῆς ἐπιστήμης¹⁹. δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ χωρίς τή δυνατότητα τῆς ἀμφισημίας, ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι ζητητική τῆς μονοσημαντότητας.

Ἡ σοφιστική, ἔτσι, μπορεῖ νά διακριθεῖ ἀπό τή διαλεκτική, ὄχι γιατί παραβαίνει ὀρισμένους κανόνες ἀλλά γιατί ἀγνοεῖ (μέ ὅποια ἀπό τίς δύο σημασίες τῆς λέξης: δέν γνωρίζει ἢ δέν λαμβάνει ὑπόψη) τό τέλος πρὸς τό ὅποιο τείνουν οἱ περιστασιακές χρήσεις τῆς γλώσσας, καί τό ὅποιο δικαιολογεῖ ἢ θεμελιώνει τούς κανόνες.²⁰

Μπορεί ή αρχή της μονοσημαντότητας να διεκδικήσει την ουδετερότητα την οποία αξίωνε να έχει ή 'λογική' του αρχικού άπλοϊκού σκεπτικού; Το έρώτημα αυτό συμπίπτει με το έρώτημα για την έγκυρότητα της αξίωσης της αρχής της μονοσημαντότητας να είναι συνθήκη δυνατότητας για κάθε περιστασιακή χρήση της γλώσσας· γιατί αν πράγματι ή αξίωση αυτή είναι έγκυρη, αν δηλαδή ή αρχή της μονοσημαντότητας προηγείται κάθε χρήσης, όπως το μέτρο προηγείται του μετρουμένου, τότε, με τον ίδιο τρόπο, προηγείται και της περιστασιακής έκφορας κατά την οποία εκφέρεται αυτή ή ίδια. Στην περίπτωση αυτή, ή αγωνιστική προς τή σοφιστική, πού συμπίπτει με την εμφάνιση της αρχής της μονοσημαντότητας στο άριστοτελικό έργο, θα πρέπει να θεωρηθεί *occasio inveniendi*: ο γνώμονας (ή αρχή) θα είναι δυνατόν να νοηθεί χωρίς ούσιώδη αναφορά, θετική ή άρνητική, στη σοφιστική, έπομένως θα μπορεί να άποτελέσει το ουδέτερο έδαφος για τή διάκριση σοφιστικής και διαλεκτικής — και, κατά μείζονα λόγο, σοφιστικής και φιλοσοφίας.

Όστόσο, αν ισχύει ή άνάλυση του II,²¹ ή αρχή της μονοσημαντότητας, έφ'όσον ανήκει στη θεωρία του σημαίνει, δέν μπορεί να διεκδικήσει την ουδετερότητα μιās συνθήκης δυνατότητας. Είδαμε πώς ή θεωρία του σημαίνει προϋποθέτει την άρνητική παράσταση της σοφιστικής, και μάλιστα όχι ως άπλή ευκαιρία για να διατυπωθεί ένα περιεχόμενο: το ίδιο το περιεχόμενο, οί όροι της θεωρίας, όφείλει τή συγκρότησή του στη δυνατότητα της σοφιστικής κατά την άρνητική της παράσταση.

Υπάρχει λοιπόν τουλάχιστον μία περίπτωση έκφορας της οποίας ο γνώμονας δέν προηγείται, και της οποίας, έπομένως, δέν μπορεί να είναι το μέτρο (άντίστροφα, μπορεί να γίνει κατανοητός μόνο με άφετηρία την περίπτωση αυτή): πρόκειται για την περίπτωση κατά την οποία εκφέρεται ο ίδιος.

Έδώ χρειάζεται μιá διευκρίνιση· συνήθως, ή ιστορία της φιλοσοφίας θέλει τον Άριστοτέλη συνομιλητή και αντίπαλο των συγκεκριμένων, πραγματικών σοφιστών. Σύμφωνα με μιá τέτοια άποψη, αν ή άριστοτελική λογική και σημασιολογική θεωρία δέν είναι, παρ' όλα αυτά, *ad hominem*, αυτό όφείλεται στο ότι ή αγωνιστική προς τους σοφιστές είναι άπλως άφορμή για τή διατύπωση της θεωρίας, όχι συνθήκη της παραγωγής της. Η άνάλυση του II είναι αντίθετη και προς τά δύο αυτά σημεία: ή αγωνιστική είναι συνθήκη παραγωγής της θεωρίας, ενώ ο αντίπαλος τον όποιο προϋποθέτει ή αγωνιστική αυτή είναι το φάντασμα του σοφιστή: κατά κάποιον, σχεδόν παράδοξο, τρόπο ή θεωρία παράγει την ίδια της την άφετηρία.

Αυτό σημαίνει πώς ή θεωρία δέν σχετικοποιείται κατά τρόπο άμεσο προς ένα συμβάν, ούτε προς μιá σειρά λανθάνουσες παραδοχές (προϋποθέσεις). Αν κάτι καθιστά άκυρη την αξίωσή της να είναι συνθήκη δυνατότητας για κάθε περιστασιακή χρήση της γλώσσας — και ουδέτερο έδαφος για τή διά-

κριση σοφιστικῆς καί διαλεκτικῆς — αὐτό δέν εἶναι ἡ περιστασιακότητά της, μέ τήν τρέχουσα ἔννοια τοῦ ὄρου, ἀλλά ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἡ περίσταση ἐκφορᾷ τῆς θεωρίας ‘σκηνοθετεῖται’· τά εἰσαγωγικά ἐπισημαίνουν μιᾶ δυσκολία, καί ἕνα ἐρώτημα στό ὁποῖο, ἐδῶ, δέν μπορούμε νά ἀπαντήσουμε παρά μόνο μέ τρόπο προγραμματικό, ἐφόσον δέν διαθέτουμε συγκροτημένο μεταθεωρητικό ὄργανο πού θά μᾶς ἐπέτρεπε νά μιλήσουμε ἀκριβολογικά γιά μιᾶ τέτοια ρητορική ἢ ἀφηγητική διάσταση τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας. Γιατί, βέβαια, τό ζητούμενο ἐδῶ δέν εἶναι ἡ ἐμπειρική διαπίστωση ὅτι ὁ φιλοσοφικός λόγος ἔχει ρητορικά στοιχεῖα, ἢ ὅτι σχηματίζεται σύμφωνα μέ ὀρισμένα μοτίβα ἀφήγησης· τέτοιες διαπιστώσεις εἶναι τῆς ἴδιας τάξεως μέ τίς διαπιστώσεις γιά τή σοφιστικῆ τῆς διαλεκτικῆς καί, ὅπως εἶδαμε, ἡ φιλοσοφική θεωρία (τό γνωμονικό σχῆμα) ἔχει πάντα τή δυνατότητα νά τίς ἐνσωματώνει καί νά τίς θέτει στήν ὑπηρεσία της ὡς ἀντισοφιστικῆς ἢ ἀντιρητορικῆς. Τό ζητούμενο εἶναι ἕνα θεωρητικό ὄργανο πού θά μπορούσε νά στεγάσει τίς παρατηρήσεις μας σχετικά μέ τό ρόλο τῆς ρητορικῆς (τῆς ‘σκηνοθεσίας’, τοῦ *φαντάσματος*, πού εἶναι τρόποι χαρακτηριστικοί τῆς σοφιστικῆς ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἀρνητική της παράσταση) στήν κατασκευή τοῦ ἴδιου τοῦ γνωμονικοῦ σχήματος. Αὐτό πρός τό ὁποῖο οἱ παρατηρήσεις μας τείνουν — καί τό ὁποῖο παραμένει ζητούμενο — εἶναι μιᾶ, θετικά διατυπωμένη, σοφιστική θεώρηση τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου, εἰδικότερα τῆς θεωρίας τοῦ σημαίνει.

Ἡ συγκρότηση αὐτῆς τῆς σοφιστικῆς μεταθεωρίας προϋποθέτει τή διάλυση καί μιᾶς πορείας ἀντίστροφης πρός αὐτήν πού διανύσαμε ὡς ἐδῶ· δηλαδή, τό νά δείξει κανεῖς διεξοδικά πώς μιᾶ ριζικά διαφορετική θεωρία τοῦ σημαίνει, μιᾶ θεωρία, λ.χ., πού νά μή διέπεται ἀπό τήν ἀρχή τῆς μονοσημαντικότητας, ὀφείλει τή διαφορά της στή διαφορά τῆς ἀρχικῆς ‘σκηνοθεσίας’: ἂν λ.χ. πρόκειται γιά τή θεωρία πού διατυπώνεται στίς *Φιλοσοφικές Ἔρευνες* τοῦ L. Wittgenstein, θά πρέπει νά δειχτεῖ πώς ἡ διαφορά της αὐτή ὀφείλεται στό ὅτι ἡ περίσταση τῆς ἐκμάθησης τῆς γλώσσας, μέσα στήν ὁποία ἡ θεωρία τοποθετεῖ τόν ἑαυτό της, εἶναι, κατά κάποιον τρόπο, ἀτάρκης — γιά νά νοηματοδοτηθεῖ δέν χρειάζεται νά θεωρηθεῖ στιγμὴ μιᾶς θεμελιώδους ἀρνητικῆς δυνατότητας — ἢ, ἀλλιῶς, στό ὅτι ἡ χαρακτηριστική γιά τήν περίσταση ἐκμάθησης ἀμφισημία, πρός τήν ὁποία ἡ θεωρία ‘ἀπευθύνεται’ (ἢ ἀντιμετώπιση τῆς ὁποίας εἶναι ἔργο τῆς θεωρίας), δέν τίθεται ὡς στιγμὴ τῆς ἀκραίας ἀμφισημίας. Αὐτό ὅμως ἰσοδυναμεῖ μέ τό ὅτι ἡ διαφορά (τό καθαρά θεωρητικό περιεχόμενο) τῆς συγκεκριμένης θεωρίας τοῦ σημαίνει δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ χωριστά ἀπό τήν ἀρχική ‘σκηνοθεσία’ τῆς θεωρίας, δηλαδή ἀπό τό γεγονός ὅτι καί αὐτήν δέν τίθεται ὡς συνομιλητῆς ἢ ἀντίπαλος μιᾶ θεμελιώδους ἀρνητικῆς παράσταση, ὅπως εἶναι λ.χ. τό *φάντασμα* τοῦ σοφιστῆ.

Σημειώσεις

1. T., Θ 159^b 33 - 35, 162^b 16 - 20. Πρβλ. P. Moreaux, La joute dialectique d'après le huitième livre des *Topiques*, στο *Aristotle on Dialectic, Proceedings of the third symposium aristotelicum*, ed. by G.E.L. Owen, Oxford 1968, σ. 289· επίσης G.E.L. Owen, *Dialectic and Eristic in the Treatment of the Forms*, στον ίδιο τόμο, σ. 103 κ.έ.

2. Πρβλ. J. Brunschwig (είσαγωγή στο Aristotle, *Topiques*, τόμος I, Livres I-IV, texte établi et traduit par J. Brunschwig, Les Belles Lettres, Paris, 1967, σ. XVI), "... les *Topiques* contiennent un grand nombre d'affirmations dans lesquelles Aristote engage indiscutablement sa responsabilité, et qui sont, soit des lois logiques, soit des affirmations solidaires, d'une manière ou d'une autre, de telles lois". Για τὰ T. ως λογικό σύστημα πρβλ. επίσης και R. Smith, *Plato's Dialectic from the Standpoint of Aristotle's First Logic*, doctoral dissertation, Claremont Graduate School, 1972, ιδιαίτερα τὰ κεφ. II και III.

3. Πρβλ. Kurt von Fritz, *Grundprobleme der Geschichte der antiken Wissenschaft*, de Gruyter, Berlin, New York, 1971, σ. 215: "Es ist deutlich, [dass] damit, wenn auch in sehr skizzenhafter Form, sozusagen die Grundlag der gesamten Logik gelegt ist insofern es als deren Ziel betrachtet werden kann, richtige von falschen Deduktionen zu unterscheiden" (αναφέρεται στις ἀναλύσεις του Σ.Ε., ύπογράμμιση δική μου).

4. T., A, 100^a 29 - 100^b 25: διαλεκτικός δὲ συλλογισμὸς ὁ ἐξ ἐνδόξων συλλογιζόμενος· ἔστι δὲ ἀληθῆ μὲν καὶ πρῶτα τὰ μὴ δι' ἑτέρων ἀλλὰ δι' αὐτῶν ἔχοντα τὴν πίστιν, . . . ἐνδοξα δὲ τὰ δοκοῦντα πᾶσιν ἢ τοῖς πλείστοις ἢ τοῖς σοφοῖς, καὶ τούτοις ἢ πᾶσιν ἢ τοῖς πλείστοις ἢ τοῖς μάλιστα γνωρίμοις καὶ ἐνδόξοις. Ἐριστικός δ' ἔστι συλλογισμὸς ὁ ἐκ φαινομένων ἐνδόξων μὴ ὄντων δέ, καὶ ὁ ἐξ ἐνδόξων ἢ φαινομένων ἐνδόξων φαινόμενος.

5. 100^b 25 - 101^a 1: οὐθὲν γὰρ τῶν λεγομένων ἐνδόξων ἐπιπόλαιον ἔχει παντελῶς τὴν φαντασίαν, καθάπερ περὶ τὰς ἐριστικῶν λόγων ἀρχὰς συμβέβηκεν ἔχειν παραχρῆμα γὰρ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοῖς καὶ μικρὰ συνορᾶν δυναμένοις κατάδηλος ἐν αὐτοῖς ἢ τοῦ ψεύδους ἔστι φύσις. Για τὰ προβλήματα τοῦ χωρίου βλ. Brunschwig, ὁ. π. σ. 114 κ.έ.: δέχομαι τὴν ἐρμηνευτική του πρόταση: "les énoncés 'endoxaux', dans leur expression une et littérale, ne laissent pas voir facilement s'ils sont ou non conformes à ce que l'opinion commune est en fait disposée à admettre; mais une fois insérés dans le corps d'un raisonnement sophistique, menant à quelque conclusion inacceptable, des énoncés d'apparence inoffensive révèlent leur caractère vicieux".

6. Για τὶς ἀνάγκες τῆς παρούσας μελέτης 'ἐριστικός' καὶ 'σοφιστικός' μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν συνώνυμα.

7. Σ.Ε., 183^b 1: *προκατασκευαστέον πρὸς αὐτήν, [sc. τὴν διαλεκτικὴν] διὰ τὴν τῆς σοφιστικῆς γειννίασιν.* Πρβλ. καὶ *Ρητ.*, I, 1355^b 15 - 21.

8. *Σοφιστής*, 235D6 - 263B7.

9. Ἐνα φάντασμα, μέ τὴν πλατωνικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, δέν εἶναι ἀνόμοιο πρὸς τὸ ἀντικείμενο πού ἀξιώνει νά ἀπεικονίζει, ἐφόσον πρόκειται γιά συστηματικὴ του παραμόρφωση, δηλαδή μιὰ προβολή του σέ ἕνα διαφορετικὸ ἐπίπεδο. Στὴν περίπτωση τῆς ἀριστοτελικῆς περιγραφῆς τοῦ σοφισματος ἢ παραμόρφωση ἐγκείται ἀκριβῶς στό ὅτι ὁ σοφιστής, ἂν ἐκφέρει αὐτὴ τὴν περιγραφή γιά τόν ἑαυτό του, αὐτοαναιρεῖται. Ἡ παραμόρφωση αὐτὴ μπορεῖ νά γίνει ἀντιληπτὴ μόνο ἂν κανεῖς διαβάσει τὸ ἀριστοτελικὸ κείμενο ἀποκαθιστώντας τὴ διαλεκτικὴ συνάφεια στὴν ὁποία αὐτὸ ἀνήκει — δηλαδή ἂν διατηρήσει τὴ δυνατότητα ἐναλλαγῆς τῶν ὑποκειμένων ἐκφορᾶς (σοφιστής - ἀντισοφιστής)· ἀντίστροφα, ἂν δοῦμε στό κείμενο ἀπλῶς τὴν παράθεση καὶ κριτικὴ μιᾶς σοφιστικῆς θεωρίας γιά τὴ γλώσσα — δηλαδή ἕνα σῶμα ἐπιχειρημάτων πού (ἔχει τὴν ἀξίωση νά) ἀγνοεῖ τὸ ὑποκείμενο ἐκφορᾶς του —, τότε σβῆνει τὸ καθοριστικῆς, ἐδῶ, σημασίας στοιχεῖο τῆς παραμόρφωσης καὶ παραμένει ἢ ἀφηρημένη ὁμοιότητα. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο συμβαίνει στὴν ἐρμηνεία τοῦ χωρίου ἀπὸ τόν P. Aubenque (στό βιβλίον *Le problème de l'être chez Aristote*, P.U.F., Paris 1972, ὅπου καὶ ἡ σημαντικότερη, ἴσως, σύγχρονη ἐρμηνευτικὴ πρόταση γιά τὴν ἀριστοτελικὴ θεωρία τοῦ σημαίνειν· πρβλ. σσ. 94 - 302, ἰδίως 103 - 106) καὶ συνιστᾷ τὸ κύριό της ἐλάττωμα.

10. Αὐτὸ ἰσχύει ἀναμφισβήτητα γιά τίς παρατηρήσεις πού ἀναφέρονται στοὺς *παρὰ τὴν λέξιν φαινομένους ἐλέγχους* — ἐφόσον σ' αὐτοὺς ἀναφέρεται ἡ πρόταση: *ἢ μὲν ἀπάτη ἐκ τῆς ὁμοιότητος, ἢ δὲ ὁμοιότης ἐκ τῆς λέξεως* (Σ.Ε., 169^b 1 - 2) —, ὅμως ὄχι μόνον γι' αὐτές: ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ διάκριση σέ *παρὰ τὴν λέξιν* καὶ σέ *ἔξω τῆς λέξεως* δέν εἶναι στεγανὴ στό Σ.Ε.: ἡ ἀγνοία τοῦ ἐλέγχου, λ.χ., κατατάσσεται στά *ἔξω τῆς λέξεως*, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀναγνωρίζεται ὅτι περιπτώσεις της μποροῦν νά θεωρηθοῦν *παρὰ τὴν λέξιν* (Σ.Ε., 167^a 21 - 35), χωρὶς νά ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενον τῆς ἀναγωγῆς σ' αὐτὴν ὅλων τῶν φαινομένων συλλογισμῶν καὶ ἐλέγχων, *παρὰ τὴν λέξιν* καὶ *ἔξω τῆς λέξεως* (Σ.Ε., 168^a 17 - 19)! Οἱ μόνες ἴσως περιπτώσεις πού δέν ὑπάγονται στὴ γενικευμένη ἀμφισημία, εἶναι τὸ *παρὰ τὸ ἐν ἀρχῇ λαμβάνειν* (Σ.Ε., 167^a 36 - 39) καὶ τὸ *παρὰ τὸ μὴ αἴτιον ὡς αἴτιον* (Σ.Ε., 167^b 21 - 36).

11. Οἱ σοφιστές ἀντιστοιχοῦν στοὺς *ἐπιστήμονες* τοῦ Σ.Ε., 165^a 13 - 17: *Ὡσπερ οὖν κάκεῖ [sc. ἐπὶ τῶν ψήφων τοῖς λογιζομένοις] οἱ μὴ δεινοὶ τὰς ψήφους φέρειν ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων παρακρούονται, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τῶν λόγων οἱ τῶν ὀνομάτων τῆς δυνάμεως ἀπειροὶ παραλογίζονται καὶ αὐτοὶ διαλεγόμενοι καὶ ἄλλων ἀκούοντες.*

12. *Le problème de l'être...*, σ. 119. Παραπλήσια ἄποψη, J. Hintikka,

Time and Necessity, Oxford 1973, σ. 17. Για τή σχετική συζήτηση, πρβλ. W. Leszl, *Logic and Metaphysics in Aristotle*, Padova, MCMLXX, σ. 32 - 33 και σημ. 15, 16, καθώς και σσ. 333 - 343.

13. Γαληνός, *Περὶ τῶν παρὰ τὴν λέξιν σοφισμάτων*, κεφ. II.

14. Τό σχῆμα αὐτό ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸν ὄρισμό τοῦ ἐλέγχου ποῦ δίνει τὸ Σ.Ε. (167^a 23 - 27): ἔλεγχος μὲν γάρ ἐστιν ἀντίφασις τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑνός, μὴ ὀνόματος ἀλλὰ πράγματος, καὶ ὀνόματος μὴ συνωνύμου ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῶν δοθέντων ἐξ ἀνάγκης (μὴ συναριθμουμένου τοῦ ἐν ἀρχῇ), κατὰ ταυτὸ καὶ πρὸς ταυτὸ καὶ ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ ὄρισμός αὐτός (α) περιέχει κριτήρια σημασιακῆς ταυτότητας καὶ (β) προϋποθέτει τὴν ἀρνητικὴν παράστασιν τῆς σοφιστικῆς, ἐφόσον εἶναι σχηματισμένος, σὰν ἐκμαγεῖο, πάνω στὶς συγκεκριμένες μορφές 'διαφορᾶς' τοῦ σημαίνειν ποῦ ἐνδέχεται νὰ πραγματοποιεῖ ἢ σοφιστικῆ.

15. Χαρακτηριστικό εἶναι τὸ Β, 5, (111^b 32 - 35) ὅπου προτείνεται ἕνας σοφιστικὸς τρόπος (ἀφορᾷ τὴν τακτικὴν τῆς ἐπιχειρηματολογίας, τὸ ἄγειν εἰς τοιοῦτον πρὸς ὃ εὐπορήσομεν ἐπιχειρημάτων) ἢ χρῆσι τοῦ ὁποῖου ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἀναγκαῖα· ὅταν στὸ Σ.Ε. θὰ ἀναφερθεῖ στὸν ἴδιον σοφιστικὸν τρόπον, τὸ ἐνδεχόμενον κατηγορήμα θὰ εἶναι τὸ 'καλὸς' (ἐστὶ δὲ καὶ καλῶς καὶ μὴ καλῶς ταῦτα ποιεῖν, 12, (172^b 26 - 27)). Εἶναι φανερό ὅτι τὸ ἀναγκαῖος καὶ τὸ καλὸς ὡς ἐνδεχόμενα κατηγορήματα τῆς σοφιστικῆς δημιουργοῦν πρόβλημα· ἔτσι ὁ Pacius παραφράζει τὰ χωρία αὐτά κατὰ τρόπον καταφανῶς ἐσφαλμένο, προκειμένου νὰ ἀποφύγει τὴν σύνταξιν τοῦ σοφιστικῶς μὲ τὸ ἀναγκαῖος ἢ τὸ καλῶς: (γιά τὰ Τ. Β, 5) "Hunc locum enarrans Philosophus, primo ait, eum esse sophisticum propterea quod eo sophistae saepe utuntur, . . . Non est tamen semper sophisticus: sed tum demum, cum translatio sine justa causa fit, id est, cum translatio disputationis nec est necessaria, nec videtur necessaria: alioqui est locus dialecticus." (Pacii, Commentarius, σ. 372) (γιά τὸ Σ.Ε. 12) "Porro disputationis translatio modo recte, modo sophisticè fit. . ." (σ. 504).

Τὸ λάθος τοῦ Pacius καταγράφει ἕνα παράδοξο, τὴ θετικὴν ἀξιολόγησιν τῆς σοφιστικῆς στὰ Τ. (τὸ dialecticus εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ sophisticus), καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἄποψιν εἶναι προτιμότερον ἀπὸ αὐτονόητες ἀντιμετωπίσεις τοῦ χωρίου, ὅπως εἶναι λ.χ. αὐτὴ τοῦ C.J. Classen (*Aristotle's picture of the Sophists*, στὸ βιβλίον *The Sophists and their Legacy, Proc. of the fourth international colloquium on ancient philosophy. . . at Bad Homburg, 29/8 - 1/9 1979, Wiesbaden 1981*, σ. 23): "At the same time he is prepared to indicate that at times a sophist's device may be useful or necessary (*Top.* 111^b 32 - 112^a 15; *S.E.* 172^b 25 - 28). For while he is clearly influenced by Plato, he judges by his own standards." Γιά τὰ χωρία πρβλ. καὶ C.J. de Vogel, *Aristotle's Attitude to Plato and the Theory of Ideas according to the Topics*,

στό βιβλίο *Aristotle on Dialectic, Proc. of the third symposium aristotelicum*, ed. by G.E.L. Owen, Oxford 1968, σ. 100· γενικότερα γιά τό πρόβλημα τῆς σοφιστικῆς στή διαλεκτική, G.E.L. Owen, *Dialectic and Eristic in the Treatment of the Forms*, στό ἴδιο βιβλίο, σσ. 103 - 109.

16. Βλ. πύ πάνω, σημ. 14.

17. Διογένης Λαέρτιος, IX, 52.

18. Ἔτσι, ὁ Ἀφροδισιεύς θά χαρακτηρίσει τήν ἀξίωση τοῦ 171^a 28 - 171^b 2 (βλέπε ἀμέσως παρακάτω) ὡς *εὐπρεπῆ* (*Aristotelis Opera*, Bekker, Vol. IV, σ. 306).

19. Πρβλ. *Μετὰ τὰ φυσικά*, Γ, 1004^b 25: ἔστι δὲ ἡ διαλεκτική πειραστική περὶ ὧν ἡ φιλοσοφία γνωριστική, ἡ δὲ σοφιστική φαινομένη, οὔσα δ' οὐ.

20. Γιά τό σχηματισμό τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ χρησιμοποιήθηκε κυρίως τό βιβλίο τοῦ P. Aubenque, *Le problème de l'être...* (πρβλ. ὄλο τό δεύτερο κεφάλαιο τοῦ πρώτου μέρους, ἰδιαίτερα τίς σσ. 119 καί 124 - 130)· πιστεύουμε, ὡστόσο, ὅτι τό ἐπιχείρημα εἶναι γενικότερα ἀποδεκτό — ὅτι πρόκειται γιά ἓνα ἐρμηνευτικό ἐνδοξον.

21. Καί ἐφόσον μπορεῖ νά ἐπεκταθεῖ καί σέ ἄλλα συναφή χωρία τοῦ ἀριστοτελικοῦ corpus· στό σημείο αὐτό συμφωνοῦμε μέ τόν K. v. Fritz (ὄ.π., σημ. 443, σ. 215): “Doch glaube ich immer noch, dass sich deutlich erkennen lässt, dass alle anderen logischen Schriften des Aristoteles auf den elementaren Analysen von Trugschlüssen in dieser Schrift aufbauen und letzterdings davon ausgegangen sind.”

Πάντειος Ἀνωτάτη Σχολή Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν